

Казахский экономический университет им. Т.Рыскулова

УДК: 658.5; 658.012.2

На правах рукописи

КАЛИАКПАРОВА ГУЛЬНАР ШАЙМАРДАНОВНА

**Развитие контроллинга в системе управления предприятием
(на материалах пищевой промышленности Республики Казахстан)**

6D050600 - Экономика

Диссертация на соискание ученой степени
доктор философии (PhD)

Научные консультанты:
д.э.н., профессор Амирбекулы Е.
доктор PhD, профессор Тылл Л.

Республика Казахстан
Алматы, 2013

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	3
1 ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ	9
1.1 Сущность и необходимость развития контроллинга в современных условиях	9
1.2 Методологические основы развития контроллинга в системе управления предприятием	24
1.3 Применение современных зарубежных методов контроллинга в системе управления предприятием пищевой промышленности	39
2 ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	53
2.1 Анализ эффективности действия контроллинга на предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан	53
2.2 Оценка внедрения контроллинга на предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан	65
2.3 Анализ использования экономических инструментов контроллинга в системе управления предприятием	81
3 ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КОНТРОЛЛИНГА В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ	89
3.1. Формирование концепции контроллинга на предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан	89
3.2 Совершенствование экономических подходов к стимулированию внедрения контроллинга в процесс управления предприятием	103
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	125
СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ	130
ПРИЛОЖЕНИЯ	

АННОТАЦИЯ
диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD)
по направлению – «Экономика»
Калиакпаровой Гульнар Шаймардановны
«Развитие контроллинга в системе управления предприятием»
(на материалах пищевой промышленности Республики Казахстан)

Цели и задачи исследования. Цель диссертационной работы направлена на исследование теоретических и методологических аспектов развития контроллинга и выработке практических рекомендаций по развитию контроллинга в системе управления предприятием пищевой промышленности.

В соответствии с поставленной целью, диссертантом были поставлены следующие задачи:

- изучить труды отечественных и зарубежных авторов в области контроллинга в системе управления предприятием;
- рассмотреть существующую методологию контроллинга;
- изучить вопросы развития контроллинга в системе управления предприятием в дальнем и ближнем зарубежье, определить его положительные и отрицательные моменты;
- исследовать процессы применения контроллинга предприятиями пищевой промышленности Казахстана;
- изучить современные системы управления предприятием и дать оценку эффективности внедрения контроллинга;
- дать оценку состоянию и перспективам развития контроллинга в системе управления на предприятиях пищевой промышленности республики на современном этапе;
- сформировать концепцию контроллинга для предприятий пищевой промышленности РК;
- выявить подходы стимулирования внедрения контроллинга в процесс управления предприятием.

Актуальность темы исследования. Пищевая промышленность является одной из приоритетных отраслей развития экономики Казахстана. Большинство руководителей осознают необходимость перемен в системе управления предприятием, координируя, интегрируя и направляя деятельность всей системы управления на достижение перспективных задач. Повышаются требования к гибкости деятельности предприятий. И здесь на помощь может прийти контроллинг. Применение контроллинга в практике деятельности предприятий многих стран мира подтверждает его эффективность как целостной концепции управления финансово-экономическими процессами хозяйствующих субъектов.

Зародившись более ста лет назад в США, контроллинг до сих пор не имеет точного подхода к его определению. Его рассматривают как процесс

планирования и контроля, как информационное обеспечение предприятия, как управленческую философию и т.д.

При этом различают две основные модели контроллинга: американскую и немецкую. Американская модель ориентирована на оперативный уровень, немецкая же модель строится на принятии оперативных и стратегических решений.

Применение контроллинга в нашей стране вызывает рост количества вопросов и проблем, стоящих перед ними в процессе его использования.

Таким образом, опираясь на положительный мировой опыт, в Казахстане необходимо сформировать свою национальную концепцию развития контроллинга в пищевой промышленности, выработать достаточно конкретную терминологию контроллинга.

Объект исследования - пищевая промышленность, рассмотренная на предприятиях Алматы и Алматинской области: АО «Рахат», АО «Корпорация «Цесна» и АО «Алматинский сахар».

Предметом исследования являются теоретические и практические вопросы развития контроллинга в системе управления предприятием.

Методы исследования. Основными документами, определяющими направление исследования стали следующие материалы: Стратегия «Казахстан-2050», Стратегический план развития Казахстана до 2020 года, Государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010 - 2014 годы, а также статистические и аналитические материалы Агентства Республики Казахстан по статистике.

Изучая процессы формирования и развития контроллинга в системе управления предприятием, диссертант исходил из необходимости использования опыта предприятий зарубежных стран дальнего и ближнего зарубежья, адаптировав его к специфике казахстанской экономики. Отсюда его теоретическую и методологическую базу исследования составили научные труды зарубежных и отечественных экономистов по вопросам внедрения и развития контроллинга. Также в ходе написания диссертационной работы применялись материалы научных и методических конференций, семинаров по проблемам развития контроллинга в системе управления предприятием, как за рубежом, так и в Казахстане, законодательные и нормативные документы Республики Казахстан.

Научная новизна состоит в определении причин, сдерживающих развитие контроллинга в Казахстане и определение путей их устранения. Также в ходе исследования предложена концепция развития контроллинга на предприятиях пищевой промышленности, где показано место контроллинга в организационной структуре предприятия, представлена методика создания и функционирования контроллинга, предложены способы распространения нововведения на процесс управления предприятием

Положения, выносимые на защиту, представляют собой совокупность теоретических и практических способов организации развития контроллинга, в числе которых следует выделить следующие:

- мнение автора по вопросам формирования контроллинга в системе управления на предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан;

- методологические подходы к определению контроллинга как инновационного инструмента управления предприятием;

- оценка современного состояния развития контроллинга в системе управления предприятием на примере предприятий пищевой промышленности;

- формирование концепции контроллинга на предприятиях пищевой промышленности;

- модернизация экономических подходов к стимулированию внедрения контроллинга в процесс управления предприятием.

Теоретическая значимость исследования состоит в том, что представленные выводы и положения могут послужить методологической базой при проведении аналогичных исследований, а также разработанные рекомендации могут стать инструментом для решения практических задач формирования и развития контроллинга в Казахстане.

Практическая значимость предложений. Выводы и рекомендации диссертационной работы ориентированы на применение контроллинга в практике управления предприятием.

Практическая реализация разработанных рекомендаций будет способствовать повышению эффективности функционирования казахстанских предприятий пищевой промышленности и росту их конкурентоспособности.

Применение на практике результатов исследования позволит повысить стабильность деятельности предприятия, обеспечить выживаемость предприятия и избежание кризисных ситуаций.

Основные итоги диссертационного исследования были опубликованы в 20 статьях, из них 6 статей вышли в сборниках международных научно-практических конференций, 4 из которых были опубликованы за рубежом. 2 статьи - публикации в зарубежных научных изданиях, входящих в базу данных Scopus, 3 статьи – в журналах, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК, 1 статья - в коллективной монографии (экономические исследования) КазЭУ им. Т.Рыскулова, 6 статей в научных журналах, 4 из которых за рубежом, 1 статья – в США, (научное издание «Экономика Казахстана: глобальные вызовы развития»), 1 статья в опубликована в материалах форума молодых ученых города Астаны.

Қалиақпарова Гүлнәр Шаймарданқызының
«Кәсіпорын басқару жүйесіндегі контроллингтің дамуы»
(Қазақстан Республикасы тамақ өнеркәсібі материалдары негізінен)
«Экономика» бағыты бойынша философия докторы ғылыми дәрежесіне
іздену диссертациясына

АҢДАТПА

Зерттеудің мақсаты мен міндеті. Диссертациялық жұмыстың мақсаты контроллинг дамуының теориялық және методологиялық аспектілерін зерттеуге бағытталған және тамақ өнеркәсібі кәсіпорынды басқару жүйесінде контроллингтің дамуына парактикалық ұсыныстар жасау.

Қойылған мақсатқа сәйкес диссертант алдына мынандай міндеттер қойды:

- кәсіпорын басқару жүйесіндегі отандық және шетел авторларының еңбектерін зерттеу;
- қазіргі кезеңдегі контроллинг методологиясын қарап шығу;
- жақын және алыс шетел мемлекеттеріндегі кәсіпорын басқару жүйесіндегі контроллингтің дамуы барысымен танысу, оның оң және теріс жақтарын анықтау;
- Қазақстан тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында контроллингті қолдану барысын зерттеу;
- ағымдағы жылда кәсіпорын басқару жүйелерін зерттеу және контроллингті енгізудегі әсеріне баға беру;
- қазіргі замандағы республиканың тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарын басқару жүйесіндегі контроллингтің дамуының болашағына және жағдайын бағалау;
- ҚР тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында контроллингтің тиімділігін қалыптастыру;
- кәсіпорынды басқару процесіне контроллингті енгізуді ынтымақтандыру жолдарын ашу.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Тамақ өнеркәсібі – Қазақстан экономикасының дамуында алдағы салалардың бірі болып саналады. Басшылардың көпшілігі кәсіпорын басқару жүйесінде өзгерістердің қажеттілігін сезінеді, үйлестіріп, келістіріп және барлық басқару жүйесінің жұмысын болашақта жоғарғы табыстарға жету үшін бағыттайды. Кәсіпорындар жұмысының икемділігіне талаптар өсіп отыр. Мұндай жағдайда көмекке контроллинг келе алады. Әлемнің көптеген елдерінде контроллингті өз кәсіпорындарында іс жүзінде қолдануы, оның шаруашылық субъектілеріндегі қаржы-экономикалық басқару процестерінде тиімділігін толықты концепция екендігін дәлелдейді.

Жүз жыл бұрын АҚШ-та дүниеге келген контроллингтің нағыз анықтамасы осы уақытқа дейін белгіленбеген. Оны кәсіпорында ақпаратпен қамтамасыз етуде жоспарлау және тексеру процесі, басқару философиясы және т.б. деп қарайды. Бұл жолда контроллингтің екі негізгі үлгісін айырады: америкалық

және немістік. Американдық үлгі жедел деңгейге бағытталған, немістік үлгі жедел және стратегиялық шешімдерді қабылдаудан құрылады.

Біздің елімізде контроллингті қолдану барысында көптеген сұрақтар мен проблемалар тууда.

Әйтсе де, онды әлемдік тәжірибеге сүйене отырып Қазақстанда контроллингтің тамақ өнеркәсібінде ұлттық даму концепциясын қалыптастырып, контроллингтің нақты терминологиясын табу керек.

Зерттеу объектісі – тамақ өнеркәсібі, Алматы және Алматы облысындағы кәсіпорындарында қаралған: «Рахат» АҚ, «Цесна» корпорациясы» АҚ және «Алматы қант» АҚ.

Зерттеу тақырыбы кәсіпорынды басқару жүйесіндегі теориялық және практикалық сұрақтардың дамуы барысы болып саналады.

Зерттеу тәсілдері. Зерттеудің негізгі бағытын көрсететін мына құжаттар болып саналады: «Қазақстан - 2050» Стратегиясы, Қазақстанның 2020 жылға дейін дамудағы стратегиялық жоспары, Қазақстан Республикасы 2010-2014 жылдардағы индустриалды-инновациялық үдемелі даму Мемлекеттік бағдарламасы, сонымен қатар Қазақстан Республикасы Статистикалық Агенстігінің статистикалық және сараптамалар материалдары.

Кәсіпорынды басқару жүйесіндегі контроллингтің құрылу және даму процестерін зерделей келе, диссертант алыс және жақын шетел мемлекеттерінің кәсіпорындары тәжірибелерін пайдаланып, оны қазақстандық экономика ерекшелігіне бейімдеу керек деп есептейді. Осы тұрғыдан оның теориялық және методологиялық зертеуінің негізін шетел және отандық экономистердің контроллингті енгізу және дамытудағы ғылыми еңбектері құрады. Сонымен қатар диссертациялық жұмысты жазу барысында ғылыми және әдістемелік конференциялар мен семинарлардың кәсіпорынды басқару жүйесіндегі шет елде және Қазақстанда контроллингтің дамудағы проблемалық материалдары қолданылды, тағы да Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік құжаттары зерделенді.

Ғылыми жаңалығы Қазақстанда контроллингтің дамудағы кедергілік себептерін және оларды жою жолдарын анықтау. Сонымен қатар зерттеу барысында тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында контроллингтің даму концепциясы ұсынылды, онда контроллингтің кәсіпорын ұйымдастыруындағы орны, контроллингті құру және қолдану әдістемесі келтірілді, кәсіпорын басқару процесіне жаңалықтарды енгізу тәсілдері ұсынылды.

Қорғауға енгізілген ережелер, контроллингтің дамуын ұйымдастыруда теориялық және практикалық тәсілдер жиынтығы болып саналады, солардың ішінен мыналарды бөліп алуға болады:

- Қазақстан Республикасы тамақ өнеркәсібіндегі кәсіпорындарды басқару жүйесінде контроллингті қалыптастырудағы автордың пікірі;
- контроллингті кәсіпорынды басқаруда инновациялық құрал ретінде анықтап оның методологиялық көзқарасын белгілеу;
- контроллингтің қазіргі замандағы кәсіпорынды басқару жүйесіндегі дамуын тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарының негізінде бағалау;

- контроллингтің концепциясын тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарында қалыптастыру;

- контроллингті кәсіпорынды басқару процесіне енгізу мақсатында экономикалық ықпалды модернизациялау.

Зерттеудің теориялық маңызы – ұсынылып отырған қортындылар мен ережелер осыған ұқсас зерттеулер жүргізгенде методологиялық негіз бола алады. Сонымен қатар, зерттелген ұсыныстар Қазақстанда контроллингті практикалық үрдісте қалыптастыруға және дамытуға құрал болып қызмет етуі мүмкін.

Ұсыныстардың практикалық маңызы. Диссертациялық жұмыстың қортындылары мен ұсынстары контроллингті кәсіпорында қолдануға бағытталған.

Зерттелген ұсыныстарды іс жүзінде қолдану тамақ өнеркәсібі қазақстандық кәсіпорындарының жұмыс істеуінің қабылеттілігін өсіреді және олардың бәсекелестікке қарсы тұру мүмкіндіктерін арттырады.

Зерттеу қортындыларын іс жүзінде қолдану кәсіпорын жұмысының тұрақтылығын күшейтеді, кәсіпорынның өміршеңдігін тұрақтандырады және дағдарыстық ситуациялардан сақтайды.

Диссертациялық зерттеудің негізгі қортындылары 20 мақалада жарық көрді, олардың ішінде 6 мақала халықаралық ғылыми-практикалық жинақтарда шықты, солардың төртеуі шетелде жарық көрсе, 2 мақала – Scopus мәліметтер жиынтығына кіретін шетел ғылыми баспаларда жарияланды, 3 мақала – ҚР Оқу және ғылым министрлігінің оқу және ғылым сферасын бақылау Комитеті ұсынған журналдарда, 1 мақала – Т.Рысқұлов атындағы ҚазЭУ ұжымдық монографисында (экономикалық зерттеулер), 6 мақала – ғылыми журналдарда, олардың төртеуі – шетелде, 1 мақала АҚШ-та, («Қазақстан экономикасы: дамудың глобалды талабы» ғылыми баспа), 1 мақала Астана қаласы жас ғалымдар форумы материалдарында жарық көрді.

ANNOTATION SUMMARY
on the competition of a scientific degree of the doctor of philosophy
(PhD) in– «Economics»
Kaliakparova Gulnar Shaimardanovna
"Controlling development in management system of enterprise"
(On the materials of the Republic of Kazakhstan food industry)

Purposes and research problems. The purpose of dissertation work is directed on research of theoretical and methodological aspects of development of controlling and development of practical recommendations about controlling development in an enterprise management system of the food industry.

According to the goal, the author of dissertation set the following tasks:

- to study works of domestic and foreign authors in the field of controlling in management system of enterprise;
- to consider existing controlling methodology;
- to study questions of controlling development in the management system of enterprise of foreign and neighboring countries, to define its positive and negative moments;
- to investigate processes of application of controlling by the enterprises of food industry in Kazakhstan;
- to study modern enterprise management systems and to give an assessment of efficiency of controlling introduction;
- to give an assessment to the condition and prospects of controlling development in the control system at the enterprises of food industry of the republic at the present stage;
- to create the controlling concept for the enterprises of food industry of RK;
- to reveal approaches of stimulation of controlling introduction in the management of the enterprise.

Relevance of research subject. The food industry is one of the priority branches of economy development of Kazakhstan. The majority of heads realize the need of changes in enterprise management system, coordinating, integrating and directing activity of all control system on achievement of perspective tasks. Requirements to flexibility of the enterprises activity raise. And here the controlling rescue can come. Controlling application in practice of the enterprises activity of many countries around the world confirms its efficiency as complete concept of management with financial and economic processes of managing subjects.

Having arisen more than hundred years ago in the USA, controlling still has no exact approach to its definition. It is considered as planning and control process, as information support of the enterprise, as administrative philosophy, etc.

Thus two main models of controlling are distinguished: American and German. The American model is focused on operational level, the German model is under construction on adoption of operational and strategic decisions.

Controlling application in our country causes growth of quantity of questions and the problems facing them in the course of its use.

Thus, relying on positive world experience, in Kazakhstan it is necessary to create the national concept of development of controlling in food industry, to develop rather concrete terminology of controlling.

The object of research is the food industry considered at the enterprises of Almaty and Almaty oblast: JSC «Rakhat», JSC «Tsesna Corporation» and JSC «Almatinsky sakhar».

The Subject of research is: theoretical and practical questions of development of controlling in the enterprise management system.

Research methods. The following materials became the main documents defining the direction of this research: Strategy "Kazakhstan-2050", the Strategic development plan of Kazakhstan till 2020, the State program on the development of the Republic of Kazakhstan forced industrial innovatively for 2010 - 2014, and also statistical and analytical materials of Agency of Statistics in the Republic of Kazakhstan.

Studying processes of formation and controlling development in the enterprise management system, the author of dissertation proceeded from need of use of experience of the enterprises of foreign and neighboring countries, having adapted it for specifics of Kazakhstan economy. From this its theoretical and methodological base of research was made by scientific works of foreign and domestic economists on questions of introduction and controlling development. Also while writing the dissertation work the materials of scientific and methodical conferences, seminars on problems of development of controlling in the enterprise management system, in abroad, and in Kazakhstan, legislative and normative documents of the Republic of Kazakhstan were applied.

The scientific novelty consists of definition of the reasons constraining development of controlling in Kazakhstan and definition of ways of their elimination. Also during research the concept of development of controlling at the food industry enterprises where the place of controlling in organizational structure of the enterprise is offered, the technique of creation and controlling functioning is presented, the ways of distribution of innovation in the management of the enterprise are offered.

The provisions submitted for protection, represent set of theoretical and practical ways of the organization of development of controlling among which it is necessary to allocate the following:

- The author's opinion concerning controlling formation in the control system at the enterprises of food industry of the Republic of Kazakhstan;
- methodological approaches to controlling definition as innovative instrument of business management;
- assessment of a current state of controlling development in the enterprise management system on the example of the enterprises of the food industry;
- formation of the concept of controlling at the enterprises of the food industry;

- modernization of economic approaches to stimulation of introduction of controlling in the enterprise management.

The theoretical importance of research consists on the presented conclusions and provisions which can form methodological base in carrying out similar researches, and also the developed recommendations can become the tool for the solution of practical problems of formation and controlling development in Kazakhstan.

Practical importance of offers. The conclusions and recommendations of dissertation work are focused on controlling application in business management practice.

Practical implementation of the developed recommendations will promote the increase of efficiency of functioning of Kazakhstan enterprises of food industry and growth of their competitiveness.

Practice application of results of research will allow the stability increasing of enterprise activity, to provide survival of the enterprise and avoidance of crisis situations.

The main results of dissertation research were published in 20 articles, 6 of the articles were published in collections of the international scientific and practical conferences, 4 of which were published abroad. 2 articles are publications in the foreign scientific editions entering into the Scopus database, 3 articles are in the magazines recommended by Committee on control in education and science of the Ministry of Education and Science of RK, 1 article is in the collective monograph (Economic Researches) KAZEU of T.Ryskulov, 6 articles are in scientific magazines, 4 of which are abroad, 1 article is in the USA, (the Scientific Edition "Economy of Kazakhstan: Global Challenges of Development"), 1 article is published in materials young scientists forum in of Astana city.